

Makale Bilgisi / Article Info

Geliş / Received: 09.06.2024

Kabul / Accepted: 13.12.2024

Araştırma Makalesi / Research Article

DOI: 10.55666/folklor.1498354

**DELİ DUMRUL'UN ÖLÜM KARŞISINDAKİ TUTUMUNUN
ARKAİK NEDENLERİ**

İbrahim ÖZKAN*

Öz

Dede Korkut hikayeleri her okunuşta üzerinde yeni düşünceleri, yeni görüşleri ortaya koyan anlatmalardır. Her anlatma kendi bütünlüğü içinde farklı özellikler gösterir. Deli Dumrul anlatması da anlatmalar içinde en dikkat çekici bir anlatmadır. Anlatma, insanın insan dışı bir varlıkla mücadelesi gibi görünse de daha derin anlamlara sahiptir. Ölüm olgusu etrafında gelişen anlatma bir anlamda Deli Dumrul'un inisiyasyonu ile son bulur. Deli Dumrul, Azrail ve ölüm üçgeninde gelişen anlatma sonunda Deli Dumrul, ölümün kaçınılmazlığı ile yüzleşir. Deli Dumrul yabancı olduğu ölüm meleği Azrail'i tanımak zorunda kalır. Deli Dumrul, anlatma boyunca Azrail vasıtasıyla gerçekleşen ölümün gizemini anlamaya ve bu ölümü anlamlandırmaya çalışır. Anlam dünyasında ölüm meleği Azrail'in yer almaması ölümü anlamlandırmada Deli Dumrul için bir gizemdir. Deli Dumrul'un anlam dünyasında Azrail, ölümün ilk nedeni değildir. Anlam dünyası geçmişte kalan Deli Dumrul geçmişin anlam dünyasına göre yaşamaktadır. Bu anlam dünyasında ölümün ilk nedeni Tanrı ya da 'aldacı'dır. Ölümün Tanrı ya da 'aldacı'dan geldiğine inanan Deli Dumrul için Azrail yabancı bir kavramdır. Mitik dönemin mantığı ile düşünen Deli Dumrul, Azrail vasıtası ile obada ölen gencin ölümüne bir anlam verememektedir. Deli Dumrul'un Azrail ile mücadelesi ve Azrail ile konuşması da anlatmanın bir başka yönünü ortaya koymaktadır. Böyle bir durumun gündelik hayatta bir karşılığı yoktur. Ancak bu durum anlatmanın kurgusuna uygundur. Deli Dumrul'un Azrail ile karşılaşması ve söyleşmesi Deli Dumrul'u geçmişten alıp şimdiye getirecektir. Yeni dönemin ya da çağın ürettiği başat etkenlere yabancı olan Deli Dumrul, şimdinin gerçeği ile yüzleşecek ve canına karşılık can arayacaktır. Anne ve babasının vermediği camı ise eşi verecektir. Azrail vasıtasıyla ölüme yeni bir anlam yükleyen Deli Dumrul ölümü kabullenir ve ölümü içselleştirir. Deli Dumrul'un yaşadığı bu süreç Deli Dumrul'u mitik temelli düşünceden şimdiye getirir. Böylece eskinin ölümü anlamlandırması yerini şimdinin ölümü anlamlandırmasına bırakır. Şimdiye gelen Deli Dumrul böylece zihinsel dönüşümünü tamamlar. Deli Dumrul, ölümü bireysel olarak kendi varlığında tecrübe edilmesi gerektiğini anlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Dede Korkut, Deli Dumrul, Azrail, Ölüm, Mitik Düşünce.

* Dr. Öğr. Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Afyon-Türkiye, ibr_oz@yahoo.com, ORCID: 0000-0001-9403-2545.

ARCHAIC REASONS FOR DELİ DUMRUL’S ATTITUDE TOWARDS DEATH

Abstract

Narratives of Dede Korkut reveal new ideas and views on each reading. Each of them has different characteristics within their own integrity. *Deli Dumrul* is one of the most remarkable among those. Although, it seems that it narrates the struggle of man against a non-human being, it has deeper meanings after a second look. *Deli Dumrul*, developing around the phenomenon of death, ends with the initiation of Deli Dumrul, hero of the story. It develops in the triangle of Deli Dumrul, Azrail (the angel of death) and death itself and ends with Deli Dumrul’s facing the inevitability of death. Hero of the story is forced to recognize Azrail, a stranger to his world of meanings. Throughout the story, the hero tries to understand the mystery of death by the hand of Azrail and to make sense of death. The absence of Azrail in his world of meanings is a mystery for him when he tries to make the sense of the concept of death. As Deli Dumrul has been living according to the world of meaning of the past, Azrail is not the first cause of death in this world. In his world of meanings, the first cause of death is God or the “*aldaci*”, and Azrail is a foreign concept. Thinking with the logic of the mythical period, Deli Dumrul cannot make sense of the death of a young man who died in their *oba* with the involve of Azrail. Deli Dumrul's struggle with Azrail and their dialogue reveal another aspect of the story, which is a situation has no equivalent in daily life, but suitable for the fiction of the narrative. Deli Dumrul's encounter with Azrail brings him from the past to the present. He, who is alien to the dominant factors produced by the new era or age, faces the reality of the present and seeks a life against his own life. His wife gives him the life, while his parents don't. Deli Dumrul, who attributes a new meaning to death through Azrail, accepts and internalizes the concept of death. His experience during the story brings him from mythic-based world of meanings to the present. Thus, the meaning of death of the past is replaced by the meaning of death of the present, and he completes his mental transformation, while realizing that death should be experienced individually in his own being.

Keywords: Dede Korkut, Deli Dumrul, Azrail, Death, Mythical Thought.

Giriş

Dede Korkut hikayeleri, hem düşündüren hem de düşünceyi kendi üzerine döndürme gücüne sahip Türk kültürünün eşsiz bir eseridir. O, kimi zaman düşüncenin öznesi, kimi zamanda düşüncenin nesnesidir. Kamal Abdulla'nın (2012:40) da ifade ettiği gibi "...destanın derin ve göze görünmeyen mahiyet planı vardır." "Güya destan enine boyuna tahlil edilmişti." Oysa "Destana her müracaat edişte sanki yeniden doğum anını yaşıyor." diyen Abdulla (2012:37) Dede Korkut'un satır aralarında gizlenmiş anlamlarının her okunuşta yeniden yeniden keşfedilmeyi beklediğini ifade etmektedir.

Her okunuşta farklı düşüncelere kapı açabilecek anlatmalardan biri de Deli Dumrul'dur. Deli Dumrul; üzerinde en çok durulan, irdelenen, sorular sorulan ve anlatmalar içinde anlatmaların bütünsel mantık çerçevesine oturtulmaya çalışılan bir anlatmadır. Deli Dumrul boyunun yapısındaki yerinin görünüşte farklı bir nitelik taşıması boya bir çeşit yenilik getirir. Hacıyev, anlatmadaki temel karakterin Azrail olmasından hareketle Azrail ile sohbetin, onun aracılığıyla Allah'a söz söylemenin, söz duymanın gerçek insan hayatının bir parçası olmadığını belirtir. "Bele hadiseler nağıllarda tez tez müşahide olunan hallardır" diyerek Deli Dumrul'un konusunun masal tipinde olduğunu ileri sürer (Hacıyev, 1999:46). Pertev Naili Boratav (1982:105) ise, Deli Dumrul'un Dede Korkut'ta mitolojik karakter taşıyan bir hikâye olduğunu söyler. Bu hikâyenin, diğer metinler gibi siyasi kavgalar, aşk, toplum içi sorunlar gibi konuları tartışmadığını belirtir.

Deli Dumrul anlatması farklı bilim disiplinleri tarafından ele alınmış ve yorumlanmış bir anlatmadır. Deli Dumrul'u diğer boylardan farklı kılan en önemli unsur, insanın-insan dışı bir varlıkla olan mücadelesidir. Üstelik bu mücadeledeki insan dışı varlık dinsel bir figür olarak karşımıza çıkmaktadır. Anlatmanın kurgusunu da bu mücadele oluşturmaktadır. Oysa bu mücadelenin taraflarından biri olan Azrail'in Deli Dumrul'un zihin dünyasında bir karşılığı bulunmamaktadır. Bu nedenle Deli Dumrul, anlatma boyunca, Azrail vasıtasıyla gerçekleşen ölümün gizemini anlamaya ve bu ölümü anlamlandırmaya çalışmaktadır.

Cassirer (2016:33), "Mitsel-dinsel kavramlaştırmanın özel doğasını salt sonuçlarıyla değil, fakat tam da oluşumunun ilkesiyle bilmek ve anlamak için, dahası dinsel kavramların gelişiminin dinsel fikirlerin gelişimiyle nasıl bağlantılı olduğunu ve hangi özsel özelliklerde örtüşüklerini görmek için gerçekten de uzak geçmişe erişmemiz gerekir. Genel mantık ve epistemoloji üzerinden dolambaçlı bir yol kat etmekte tereddüt etmemeliyiz" der. Biz de bu çalışmamızda Deli Dumrul ile Azrail arasındaki ilişkiyi mitik temelli düşünce bağlamında ve kültürel bellek açısından değerlendirmeye çalışacağız. Yorumsal bir okuma denemesinde bulunacağız. Hikayede Deli Dumrul'un Azrail vasıtasıyla gerçekleşen ölümü anlamlandıramamasının nedenini uzak geçmişte arayacağız. Bunu yaparken de değişik görüşlerden faydalanacağız. Bu görüşlerden biri Deli Dumrul'un Azrail'le karşılaşması ve Azrail'i tanınamaması epizodu çerçevesinde Deli Dumrul'un uzak geçmiş için yeterli kültürel belleğe sahip olduğu görüşüdür. İkinci görüşümüz Türklerde ölüm nedenleri ve bu nedenlerin Deli Dumrul'un bilinç dünyasından henüz silinmemiş olduğu görüşüdür. Belirttiğimiz görüşlerden hareketle Deli Dumrul-Azrail çekişmesini yorumlamaya çalışacağız. Bunu yaparken Cassirer'in de ifade ettiği gibi "*epistemoloji üzerinden dolambaçlı bir yol kat etmekte tereddüt*" edilmemeli düşüncesinden hareket edeceğiz. Anlatının kurgusunu oluşturan ve de bizim görüşlerimize ve çalışmamıza konu olan bölümü verdikten sonra bir yorumlama denemesinde bulunacağız.

"Han'ım hey!

Meğer hanım Oğuz'da Duha Koca oğlu Deli Dumrul derlerdi bir yiğit vardı. Bir kuru çayın üzerine köprü yaptırmıştı, geçeninden otuz akçe alırdı, geçmeyeninden döve döve kırk akçe alırdı. Bunu niçin böyle ederdi? Onun için ki benden deli, benden güçlü bir er var mıdır ki çıksın benimle savaşsın der idi, benim erliğim, bahadırlığım, yiğitliğim Rum ülkesine, Şam'a gitsin, ün salsın der idi.

Meğer bir gün köprüsünün yanında bir bölük oba konmuştu. O obada bulunan yakışıklı bir delikanlı hasta düşmüştü. Allah'ın emriyle o delikanlı öldü. Kimi "Oğul!" diye, kimi "Kardeş!" diye ağladı. O kara yiğit üzerine dehşetli (şiven) kara çılglık koptu.

Ansızın Deli Dumrul dört nala yetiştii. Der:

-Bre kavatlar, neden ağlıyorsunuz? Benim köprümün yanında bu gürültü nedir? Neden feryat ediyorsunuz? dedi. Dediler:

-Hanım, bir güzel delikanlımız öldü, onun için ağlıyoruz, dediler.

Deli Dumrul der:

-Bre delikanlımızı kim öldürdü? Dediler.

-Vallahi bey yiğit, Yüce Allah'tan buyruk oldu, al kanatlı Azrail o yiğidin canını aldı.

Deli Dumrul der:

-Bre Azrail dediğiniz ne kişidir ki insanın canını alır? Ey Kadir Allah! Birliğin varlığın hakkı için o Azrail'i benim gözüme göster, savaşıyım, çekişeyim, mücadele edeyim, güzel yiğidin canını kurtarayım. Bir daha o yiğidin canını almasın, dedi. Çekildi evine geldi." (Genç vd. :675).

Deli Dumrul'un Anlam Dünyası

Saydam (2011:35), "Deli Dumrul'un öyküsü, İslamlaşma dönemecindeki pagan Türk'ün bilinç evresindeki bir ara aşamadır" görüşünü dile getirir. Kamal Abdulla (2012:56), Deli Dumrul'u "Geçmiş-Hal Karşıtlığı" ana varyantlarının "geçmiş-şimdi" zıtlığının diğer ana varyantı "sadakat-mükâfat" ekseninde değerlendirir. Abdulla, "Derinden dikkat edersek Deli Dumrul da Salur Kazan gibi ortada konumlanmış bir tiptir" der. Abdulla, onun bir tarafında der, geçmişini simgeleyen ana ve babası vardır, diğer tarafında ise halin, şimdinin sözcüsü hanımı vardır. Ona göre Deli Dumrul bir taraftan "geçmiş"le ilişkilidir, diğer taraftan "hal" ile. Abdulla (2012:56-57) devamla, "Bu tür ortada konumlanan kahramanlar destanın derin ve gizli mahiyetinde özellikle geçmişle karşı karşıya getirilirler. Onların sosyal işlevleri, kendi hayat tecrübelerini geçmişin üstüne bir bomba gibi atmalarında, geçmişi sınava çekmelerinde ve sınavdan çıkamama ile suçlamalarında, geçmişin "iç yüzü"nü açığa çıkarmalarında" değerlendirmesinde bulunur.

Deli Dumrul'la ilgili yapılan değerlendirmelerde Deli Dumrul'un bir ara-form yani eski ile yeni arasında kalmış eskiden kopamamış yeniye ise ayak uyduramamış bir "benlik" taşıdığı sık sık vurgulanır. Ancak biz bu duruma farklı bir okuma ve yorum getirmek istiyoruz. Deli Dumrul'un "Ey kadir Allah" diye Allah'a seslenmesi ve "birliğin varlığın hakkı için" diye Allah'ın birliği ve varlığına vurgu yapması Deli Dumrul'da oturmuş bir İslam algısının ve Deli Dumrul'un Müslüman olduğunu ya da Deli Dumrul'un bir ara-form olduğunu kanaatimizce göstermez. Deli Dumrul anlatmasının çok daha eski bir dönemde oluşmuş olabileceği ancak daha sonraki dönemlerde bu sözler anlatıcının -ya da yazıya geçirenin- bir ara sözü veya anlatıcının/yazıya geçirenin Deli Dumrul'a söylediği bir söz olabilir. Çünkü Deli Dumrul'un "birliğin varlığın hakkı için" sözleri ile anlatmanın hemen devamında Allah'ın "Bak bak! Bre deli kavat, benim birliğimi bilmez, birliğime şükür kılmaz" sözleri ile tezat teşkil etmektedir. Deli Dumrul'un Allah'ın birliğine ve varlığına vurgu yaparken Allah'ın Deli Dumrul'un kendi birliğinden habersiz olduğunu söylemesi hikayede bir çelişki olarak önümüzde durmaktadır. Her şeyden önce bu durum İslam'ın Ortodoks yorumuna da aykırıdır. Ortodoks yoruma göre Allah'ın sıfatlarından biri de Semi' (işitme) sıfatıdır. O'nun işitmesi, yarattıklarının işitmesi gibi noksan ve hudutlu değildir. Allah ayrıca her şeyi vasıtasız olarak işitir (Topaloğlu, 2009:492). Ayrıca Allah Basar (görme) sıfatına da sahiptir. Allah alet ve vasıta olmaksızın her şeyi görür (Topaloğlu, 2009:102-103). Nitekim anlatmanın ilerleyen bölümünde Azrail'in Deli Dumrul'un ak göğsünün üstüne basmasından sonra aralarında geçen konuşmada: "Bre deli kavat, bana ne yalvarırsın, Allah Teâla'ya yalvar. Benimde elimde ne var, ben de bir emir kuluyum" der. Cassirer (2016:23), "Mitik süreç teogonik bir süreçtir; bu süreç içinde bizatihi tanrı oluşur; tanrı gerçek anlamda tanrı olarak kendini tedricen gösterir. Bu üretim aşamaları zorunlu olarak kavranabilirse, o takdirde her aşama gerçekten anlamlı olur" demektedir. Eğer Deli Dumrul'un bilincinde tedricen Allah fikri oluşmuş olsaydı Azrail'e; "Peki can veren, can alan Allah Teâla mıdır?" sorusunu yöneltmezdi. Deli Dumrul'un zihinsel dünyasında henüz Allah fikri oluşmadığı gibi Azrail fikri de oluşmamıştır. Çünkü Azrail'e hitabında;

"Bre Azrail aman

Tanrı'nın birliğine yoktur güman

Ben seni böyle bilmezdim

Hırsız gibi can aldığımı duymazdım”

Soylaması ile Azrail'in varlığını duymadığını açık bir şekilde dile getirmektedir. Hikayedeki bu örüntüleri alta alta koyduğumuz zaman Deli Dumrul eski ile yeni arasında kalmış bir ara-form değildir. Aksine O, hala eskinin köken bilgisi ile düşünen biridir. Her ne kadar anlatmada, Allah ve onun baş meleklerinden biri, Azrail de yer alsın Roux (2002: 86), bu metnin “temelde şaman nitelikte” olduğunu ileri sürer. Çünkü Deli Dumrul'un anlam dünyasında Allah'ın ve Azrail'in bir karşılığı yoktur.

Deli Dumrul'un anlam dünyası bir önceki dönemde ya da çağda kalmıştır. Deli Dumrul yeni dönemin ya da çağın ürettiği başat etkenlere yabancıdır. Dil, anlamların taşıyıcısıdır. Alıcı ile verici arasındaki Azrail mesajının Deli Dumrul'un zihin dünyasında bir karşılığı olmadığı gibi bu kelime onun zihinsel kodlamasında da bulunmamaktadır. Fakat Deli Dumrul kendiliğinin farkındadır. O'nun için o yiğidin ölümü anlamlandırılmamış bir ölümdür. Anlamlandıramadığı bu ölümün uzak geçmişte bir karşılığı bulunmamaktadır. Ortada bir ölüm olayı vardır ama bu ölüm olayının kökeninin Deli Dumrul'un zihninde kodlaması yoktur. Eliade (2001:16), “Kozmogoni miti “gerçek”tir, çünkü Dünya'nın varlığı da bunu kanıtlamaktadır; ölümün kökeni miti de “gerçek”tir, çünkü insanın ölümlüğü bunu kanıtlamaktadır ve bu böyle sürüp gider” demektedir. Deli Dumrul da ölümün bilincinde olan ve ölümü bilen biridir. Fakat yaşadığı ölümün nedeni -Azrail vasıtasıyla ölüm- O'nun geçmişte yaşadığı ölümün köken bilgisine uymamaktadır. Ölümün tekrar eden nedenleri arasında bu tür bir ölümün olmayışı Deli Dumrul'un zihin dünyasında ölümü anlamlandıramamasının nedeni olarak karşımıza çıkmaktadır. Dilthey, insanın esas dünyasının kültür dünyası olduğunu, insanın kendi tarihine ve kültürüne yönelme biçiminin, kendi kültürel/tarihsel konum ve donanımından hareketle gerçekleşen bir *anlama* edimi olduğunu söyler (Özlem, 2012:181). Kültür bir “anlama edimi” ise O'na göre Azrail varsa ölüm yoktur. Çünkü Azrail onun zihin dünyasında anlamsızdır. Onun zihin dünyasında Azrail ölümün nedeni değildir. Connerton (1999:11), “Kuşaklar arasında çoğu kez örtük arka plan anlatıları biçiminde görülen farklı anlardan oluşmuş kümeler, birbiriyle çatışacaktır” görüşünü ileri sürer. Anlatıda Azrail “farklı anlardan oluşmuş” Dumrul'un ilk defa karşılaştığı yeni bir olgudur. Burada Deli Dumrul'un eskiye ait ölüm bilinci ile yeninin ölüm bilinci karşılaştığı için -bu iki olgu arasında- bir çatışma söz konusudur. Connerton (1999:11), bu çatışmayı açıklarken;

“öyle ki belli bir tarihte ve yerde birlikte yaşamış olsalar da farklı kuşaklar, zihinsel ve duygusal bakımdan birbirlerinden tamamen kopuk olabilirler; bir kuşağın anıları, o kuşağın üyelerinin beyinleri ve bedenleri içinde, bir daha geri alınamayacak biçimde kilitlenmiş olabilir” bir Deli Dumrul söz konusudur. Onun zihin dünyasında eskiye ait “anlamlandırmalar” hala çok canlıdır. Assman (2001:40) ise, “Bir insan -ve bir toplum- geçmişini sadece bağlantı kurduğu ilişki çerçevesinde yeniden kurabilir” demektedir. Geçmişle bağlantısı olan Deli Dumrul'un yeniyile bağlantısı yoktur. Eğer yeniyile bağlantısı olsaydı Azrail'le çekişip güzel yiğidin canını kurtarmak istemezdi.

Deli Dumrul'un Azrail'le karşılaşması ve Azrail'i tanımaması epizodu çerçevesinde Deli Dumrul'un uzak geçmiş için yeterli kültürel belleğe sahip olduğu önermesi etrafında yukarıda ileri sürdüğümüz düşünceleri toparlayacak olursak şunları söylemek mümkündür: 1. O, hala eskiye “kilitlenmiş” eski bilinç dünyasında yaşayan biridir. O dönemde oluşan İslamlaşma sürecinden en azından habersizdir. 2. Uzak belleğin kültürel kodlarıyla yaşayan biridir. Eski ile yeni arasında sıkışık kalmış biri değildir. 3. Yeniyi anlamlandıramaması anlatıda karşımıza bir çatışma unsuru olarak çıkmaktadır.

Türklerde Ölümün Nedenleri

İkinci görüşümüz Türklerde ölüm nedenleri ve bu nedenlerin Deli Dumrul'un bilinç dünyasından henüz silinmemiş olduğu görüşüdür. Bu görüşte ileri sürdüğümüz argümanı daha iyi anlayabilmek için eski Türk düşüncesindeki ölümün nedenlerine göz atmak faydalı olacaktır. Ölümü anlamlandırmadaki neden-sonuç ilişkisi Deli Dumrul'un anlam dünyasını anlamamızda bize yol gösterecektir. Daha sonra mitik düşünme biçiminin nasıl ve hangi düşünme biçimlerinden geçerek şekillendiğini, “anlam” ve “anlamlandırma”yı nasıl oluşturduklarına bir göz atacağız.

Jean-Paul Roux'ya (1999:83), göre Türkler için ölümün üç nedeni vardır: 1- Eylemin kendisi bunu gerçekleştirenin ölümüne yol açabilir. 2- Tanrı (Tengri) kendi iradesiyle suçlunun ortadan kaldırılmasına karar verebilir. 3-Politik bir güç kendini gökteki tanrı yerine koyabilir ve onun adına hareket edebilir. Roux (2002:264), bu nedenlerin dışında şu nedenleri de sıralamaktadır: Tanrı'nın emirlerine karşı gelmek, bir tabunun çiğnenmesi, hakarete uğramış hâkim tinlerin intikamı belki de bunların sonucu olarak *kut ve ülüg*'ün yitirilişi ve sonuçta büyücülerin eylemleri.

Türkler arasında ölüm nedenlerinden biri de kötü ruhlardır. Vambery, Kazaklar/Kırgızlar arasında ölümün kötü ruhlarla bağlantılı olarak değerlendirildiğini söylemektedir. Gerçi şaman kötü ruhları kovalıyordu ama bunlar definden sonra bir süre daha çadırın içinde kalıyordu (Tryjarski, 2012:95). İnsanlara ölüm getiren bu kötü ruhlar, kimi zaman ölmüşlerin ruhları, kimi zamanda yabancıların ruhları olup, bunların şerrinden korunmak için kurban verilmesi gerekir (Harva, 2015:231).

Ölümün bir diğer nedeni de Erlik'tir. Radloff (2008:28-29) bu konuda;

“.....

Elini uzatmakla bahadırları yıkarsın,

Atın kolanını çekmekle

Hayvanları yuvarlarsın.

Ey Erlik, babam Erlik,

Niçin halkı böyle izlersin?

Söyle, niçin onu yok edersin?

Senin yüzün her zaman kurum gibi karadır,

Kömür gibi parlar, karadır,

Ey Erlik, babam Erlik;

.....

İzlenen zavallı insan kalbi bu Erlik'ten nasıl korkmasın? Çünkü bütün kötülük ondan gelir, o insanı günaha sürükler, ona hastalık verir, ölümü göndererek onu yakınlarından ayırır” demektedir. Radloff'un bu değerlendirmesine göre ölümü gönderen Erlik'tir. Ayrıca Radloff (2008:29), “Sonunda, Erlik insanın hayat gücünü yıkmaya başarılı olduğu zaman, yani ölüm insana ulaşınca, Körmös, insanın daha yaşamakta olan ruhunu aşağıdaki dünyanın yedinci katına kadar sürükleyerek Erlik'in karar kürsüsü önüne götürür” bilgisini vermektedir. Bu konuda Harva (2015:231), “Yeraltı dünyasının bir efendisi olduğuna inanan halklar, bu efendinin kimi zaman “insan ruhu” yakalamaları için hizmetindekileri yeryüzüne yollarlar. Bu hizmetlilere, bazı Altay Tatar boyları “Erlik” ve yeraltı dünyasının efendisine de “aldacı” adı verirler. “Aldacı” aynı zamanda ölüm meleği olup, insanların canını aldıktan sonra bir süre daha ölenin evinde kalırlar” bilgisini aktarmaktadır.

Türkler arasında büyücülerin eylemleri de -büyü- de bir ölüm nedenidir (Roux, 2002:264). Büyünün ölüm nedeni sayılması başka kültürlerde de karşımıza çıkmaktadır. Levi-Strauss (1983:33), dünyanın birçok bölgesinde rastlanan, büyü sonucu ölüm olaylarından bahseder. “Bir kara büyüün kurbanı olduğunu anlayan kişi, içinde yaşadığı topluluğun en görkemli geleneklerinin etkisiyle durumunun umutsuzluğuna içtenlikle inanır. Akraba ve dostları da bu kesin kanıyı paylaşırlar. Toplumun dışına itilir; herkes ondan uzaklaşmaya, şimdiden ölmüş gibi davranmakla yetinmeyip, onu bütün çevresi için bir tehlike kaynağı olarak da görmeye başlar. Topluluk her fırsatta ve bütün davranışıyla zavallı kurbanını adım adım ölüme sürükler” demektedir.

Sıraladığımız ölüm nedenleri dışında bir de doğal ölüm var. Ancak burada bir gencin doğal ölümü ile ihtiyarlardan kaynaklanan doğal ölüm arasında bir fark olduğu görülmektedir. Harva'ya (2015:230) göre, “Yakutlar arasında yaygın olarak genç bir insanın yaşlılarda olduğu gibi, tabii bir ölümle ölmesinin mümkün olmayacağı, o genç insanı bir ruhun öldürdüğüne inanılır.” Harva (2015:231), ruhların böyle bir ölüme, o kişinin ruhunu çalarak veya yiyerek sebep oldukları bilgisini

aktarır. İnsanlara ölüm getiren bu kötü ruhlar, kimi zaman ölmüşlerin ruhları, kimi zamanda yabancıların ruhları olup, bunların şerrinden korunmak için kurban verilmesi gerekir.

Yukarıdaki nedenler dışında savaşta ölmeyi de eklememiz gerekir. Bu tür bir ölüm onurlu bir ölümdür. Roux'un (2002:259), aktardığına göre "Türkler her koşulda savaşta ölmeyi tercih ederler. Çin kaynakları, Vuhuanların savaşta ölmenin daha soylu olduğunu kabul ettiklerini ve Tu-kiuların "savaşta ölmeyi bir onur olarak saydıklarını ve bir hastalık sonucunda ölmekten utanç duyduklarını anlatır". Savaşta ölmenin iyi bir ölüm olduğu fikrini tarihin en eski yazılı destanı Gılgamış'ta da görürüz. Hasta yatağındaki Enkidu, arkadaşı Gılgamış'a şöyle seslenir: "Arkadaşım, ulu tanrıça bana beddua etti. Demek ki utanç içinde öleceğim. Savaşta vurulan er kişi gibi ölmeyeceğim. Vurulmaktan korkuyordum. Hâlbuki vuruşma sırasında ölene ne mutlu! Yazıklar olsun, ben, utanç içinde can vereceğim" (Duralı, 2007:50).

Son olarak ölümün temel ve birinci nedeni Roux'ya göre, Tengri'dir. Tengri ölümün birinci nedenidir, birinci derece öldürendir. Tanrı, ölümden başka ceza tanımamaktadır (Roux, 1999:82-85).

Dil Anlam İlişkisi Bağlamında Ölüm, Deli Dumrul ve Azrail

Türklerin ölümü anlamlandırmak için ortaya koydukları nedenler genel hatlarıyla verilmiştir. Çalışmamızın bu bölümünde anlam üretme ve anlamlandırma faaliyetinin kültürel belleği nasıl şekillendirdiği üzerinde durulacak ve bu parametrelerden hareketle Deli Dumrul'un ölümü anlamlandıramamasının nedenleri tartışılacaktır. Anlam ilişkisi Deli Dumrul-Azrail bağlamında ele alınacaktır. Mitik düşünce biçimi açısından Deli Dumrul'un kültürel belleği irdelenmeye çalışılacaktır. Önce "anlam" ve "anlamlandırma"nın önemi üzerinde durulacak ardından mitik düşünmenin argümanları verilecektir.

Geçmişten günümüze insan her doğal olayda olduğu gibi ölüm olayını da toplumsal-kültürel anlam dünyası tarafından anlamlı kılmaya, anlamlandırmaya çalışmıştır. Ölüm sorunu doğal olarak her devirde insanların zihnini meşgul etmiştir diyen Frazer, (2014:469) sorunun hepimizin zihnine kazındığından ve bütün insanların sürekli veya sık sık, ölümün doğası ve kökeni hususunda kafa yorduğunu söyler. Ölümü tanımlamak zordur, hatta imkânsıza yakındır. Sırf bu nedenden ötürü ölüme yüklenen anlamlar, dönem dönem değişebilmektedir (Sağır, 2017:45). Diyebiliriz ki insan, ölüm karşısında hep bir anlam arayışı içerisinde olmuştur. Anlamlandırma ölümü kabullenmenin ve ölümü içselleştirmenin bir yoludur. Bauman (2018:25), "Ölümden ya da ölmenin kaçınılmazlığından, dünyadaki varlığımızın kalımsızlığından daha rahatsız edici bir düşünce yok gibidir" demektedir. "Varlığımızın kalımsızlığından daha rahatsız edici bir düşünce yok"sa o zaman ölüme bir neden/anlam bulunmalıdır ve bu nedenler/anlamlar silsilesiyle ölüm anlamlı hale getirilmelidir.

Cassirer (1980:78), "Söylencebilimsel imgelemde işe her zaman bir inanç edimi karışır. Konusunun gerçekliğine inanç olmasaydı söylence dayanağını yitirirdi" demektedir. Buna göre anlatılar o dönem insanı için salt bir edebi metin olmanın çok ötesinde anlamlar içeriyordu. Evreni, tanrıyı, ölümü vb. açıklarken kullandığı ve anlamlandırdığı bir açıklama modeli oluşturuyordu. Ancak Azrail, Deli Dumrul'un model dünyasında yer almıyordu. Cassirer (1980:79) devamında, "Söylence sanki iki görünüme sahipmiş gibidir. Bir yanıla kavramsal, öte yanıla algısal bir yapı gösterir. O yalnızca bir karmaşık ve düzensiz ideler yığını değildir. Belirli bir algıya dayanır. Eğer söylence dünyayı değişik bir biçimde algılamasaydı, dünyayı özel bir tavırla yargılayıp yorumlayamazdı. Söylencebilimsel düşüncenin özyapısını anlamak istiyorsak bu algılama olayının daha derin tabakalarına inmemiz gerekir." Azrail, Deli Dumrul'un "kavramsal ve algısal" dünyasında herhangi bir yere sahip değildir. "Kavramsal ve algısal" dünyasında yer almadığına göre Deli Dumrul, hala mitik düşüncedeki olayları açıklamada kullanılan köken bilgisine göre düşünen biridir. Cassirer (1980:76), "Hiçbir doğal olay ve insan yaşamının hiçbir olayı yoktur ki söylencebilimsel bir yoruma uymasın ve böyle bir yorum istemesin" der. Cassirer'in bu ifadesine göre mitler insan hayatının her aşamasında vardır. Toplum ilgilendiren doğal olaylar dâhil, gündelik yaşamlarındaki her olup biten, bir mit yorumuna uyar, ya da böyle bir yorum ister. Kurulan bu modele göre olaylar, olgular yorumlanır. Mit tekrar eden bir eylemler zinciridir. Deli Dumrul, Azrail vasıtasıyla gerçekleşen ölümle ilk defa karşılaşılıyor. Bu durum O'nun için daha önceden tekrar etmiş bir durum, bir model değildir. Azrail vasıtasıyla ölümle daha önce karşılaşmış olsaydı bu tekrar eden bir durum

ve O'nun için bir model olmaya başladılar. Deli Dumrul bu tekrar eden modele karşı çıksaydı işte o zaman Deli Dumrul'u eski ile yeni arasında sıkışmış henüz eskiyi unutmamış yeniye ayak uyduramamış, zihin dünyasında “*kayan boşluk*”¹ yaşayan biri olarak niteleyebiliriz.

İnsan eylemlerinin büyük çoğunluğu, birer olgu olarak nedenini doğa bilimlerindeki gibi başka olguya dayayamayacağımız türdendir; onlar ancak bir “anlam” a dayatılarak açıklanabilecek şeylerdir (Özlem, 2012:48). Ölüm de ancak bir anlama dayanarak açıklanabilecek bir olgudur. Fakat geçmişin ölüm nedenleri ile yenin ölüm nedenleri farklılık gösterebilir ve ölüm bu nedene bağlı olarak açıklanabilir. “Kalımsızlığın” anlamı ancak ölümün bir anlam içeriğine ve bir anlam yüklemesine göre açıklanabilir. İnsanın biyopsişik eylemleri dışındaki hemen tüm eylemleri, toplumdan gelen ve büyük bölümüyle anlam aracılığıyla açıklanabilecek olgular durumundadır ve “kültür”ü yapan da insanın “anlam” a bağlı etkinliğidir. Bu nedenle kültür gerçekliği, anlamcı bir açıklamayı gerektirir (Özlem, 2012:49). Deli Dumrul'un Azrail vasıtasıyla gerçekleşen ölüme tepkisi uzak kültürde sahip olduğu “anlam” a bağlı etkinliğe uymamaktadır. Azrail'in ölüm sebebi olması Deli Dumrul için “anlamcı” bir açıklamayı içermiyor.

Sözcük daima anlaşılacak bir şey verir ve anlamayı talep eder. Fakat anlaşılacak bir şey verme ve anlamayı talep etme, ancak bir anlaşma temelinde mümkündür (Altuğ, 2008:11). Biri, hala köken dünyasında yaşayan, biri ise yenin kavramsal dünyasını içselleştirmiş iki kişinin “anla(ş)mayı talep etmeleri” mümkün değildir. Altuğ (2008:11), devamla; “Anlamanın kökeni anlaşmadır; insan daima anlaşarak anlar, diğeri ile bir şey üzerinde anlaşarak bir şeyi anlar” demektedir. Deli Dumrul, yenin bu değerini anlamamaktadır ve anlamamakta da direnmektedir. Bu tutumunu Azrail karşısına çıktığı halde devam ettirmektedir. Dildeki hiçbir sözcük, salt fiziksel bağıntı temelinde, doğal bir olaya dayanarak varolan bir şey değildir (Altuğ, 2008:11).

Heidegger anlamanın sadece teorik bir zemin üzerinde gerçekleşen bir şey olarak anlaşılmasını kabul etmez. Bizim bir şeyi ancak onunla bir şekilde ilgilendiğimiz veya meşgul olduğumuz takdirde anlayabileceğimizi ileri sürer. Başka bir deyişle, biz insanlar bir şeyi ancak faydalı işe yarayan, kısacası el altında olan kullanılmaya hazır bir şey olarak gördüğümüz ölçüde anlarız. Anlamak bu yüzden, imkânları hesaba katmakla, onları soyut bir biçimde mantıksal olarak mümkün olan alternatifler olarak mütalaa etmek yerine, hayatımızda bir farklılık yaratacak yeni ufuklar olarak görmekle ilgili bir şey olmak durumundadır. Heidegger işte bu yüzden bizim için anlamanın somut koşullara bağlı olan anlatma olduğunda ısrar eder (Cevizci, 2011:1130).

Buna göre insan varoluşu hiçbir zaman, bir ağaç ya da taş gibi, belirlenmiş bir olgu veya verili bir gerçeklik olarak anlaşılabilir. Onun bir imkânlar varlığı, imkânların bir tasarımı olarak anlaşılması gerektiğini bildiren Heidegger'e göre, bunun nedeni insan varlığının, artık olmadığı geçmiş ile henüz olmadığı gelecek arasında, olmadığı şey olarak, zaman içinde olmasıdır (Cevizci, 2011:1129). Deli Dumrul, “artık olmadığı geçmiş” ile “henüz olmadığı gelecek arasında”, “ontolojik olarak olmadığı” şimdiki zamanı geçmiş zamanın içinde yaşamaktadır.

Deli Dumrul-Azrail bağlamında “anlam ve anlamlandırma”yı kısaca değerlendirmeye çalıştık. Deli Dumrul'un kültürel belleğinde daha önce Azrail vasıtasıyla ölümle hiç karşılaşmadığını söyleyebiliriz. Azrail vasıtasıyla ölüm O'nun zihin ve anlam dünyasında hiç olmamıştır. Zihin dünyasında olmayan bir şeyi anlamlandırması da mümkün değildir. Deli Dumrul, bir anlam boşluğu yaşamaktadır. Yaşadığı anlam boşluğu nedeniyle de gencin ölümünü anlamlandıramamaktadır. Yeni karşılaştığı bu durum Deli Dumrul'un ölüm tasavvurlarının ve ölümün nedenlerinden hiçbirine uymamaktadır. Her tür anlam ‘verme’nin, kendisini, çevresinde organize ettiği bu merkezi mevcudiyet ya da (gösterilen), Derrida'ya göre, asla kendisi olmamış olan, daima kendisinden, kendisinin yerini ‘tutan’ a sürülmüş olan bir mevcudiyet şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu durumda şu da besbellidir ki, bu “yerini tutan”, kendinden önce varolmuş olan herhangi bir şeyin yerini tutmamaktadır (Altuğ, 2008: 222-223). O'nun kısaca irdelemeye çalıştığımız kültürel belleğinden sonra mitik dönemdeki düşünme biçimlerinden söz edebiliriz.

Mitik Dönemde Akıl Yürütme

Bu bölümde kısaca mitik temelli düşünce modelinin nasıl kurulduğuna bakacağız. Çünkü Deli Dumrul'un anlam dünyasını anlayabilmemiz için mitik dönem insanının olayları ve olguları nasıl anlamlandırdıklarına bir göz atmamız gerekmektedir. Olaylar ve olgular karşısında kullandıkları akıl

yürütmeler ve çıkarımlar Deli Dumrul'un bilinç dünyasını anlamamıza yardımcı olacaktır. Kültürü yapan insan, ürettiği kültüre de bir anlam yükleme faaliyetini mitik dönemden başlayarak bugüne kadar sürdürmüştür. Bu faaliyeti neden-sonuç bağlamında anlamlandırma olarak adlandırabiliriz.

Mitik düşüncede çıkarım türlerinden birisi, değerlerin neden olarak kullanılmasıdır. Bir adamın bizon tarafından öldürülmesi olayında, öldürenin bizon değil büyü olduğu kabul edilir. Güçlü bir değer olan büyüyle ölümü açıklamaları, modern bakış açısına garip gelebilir. Açıklamalarda, neden-sonuç ilişkisinin ilk durumunda değil de, yani, 'bizon adamı öldürdü' yerine "büyü adamı öldürdü" düşüncesiyle nedenler zincirinde en ilk basamağına dönülür. Ölüm hangi şartlarda ortaya çıktıysa, ölümün ilk nedeni neyse, her ölümün nedeni de odur. Dolayısıyla bizon neden olmaktan çıkar. Çünkü köken anlayışı gereği, her şey ilk nedenle açıklanır. Kökeni bilinmeyen olaylar hakkında ya konuşulmaz ya da mit aracılığıyla yeni olay bir kökene bağlanır (Bıçak, 2013:23).

Mitik düşünmede çıkarımda başvuru değer, olayın ilk ortaya çıktığı durumdur. Bir olayı anlamak ya da bir sonuç çıkarmak için olayın kökenden ortaya çıktığını bilmek gerekir (Bıçak, 2013:23). Bir şeyin kökenini bilmek onlar hakkındaki büyüü bilmek ve onlara hâkim olmak anlamına gelmektedir. "Başarılı avcı, av hayvanının kökenini bilen avcıdır" (Eliade 1993, 20).

Mitik düşüncenin yapısı, ürettikleri kültür açısından bakıldığında bir bütünlük oluşturur. Deli Dumrul'un ölümün kökenine ait düşünceleri de bir bütünlük gösterirken yeni karşılaştığı durum bu bütünlüğü bozmuştur. "Kültürün içerdiği bütün unsurlar, birbiriyle ilişkilendirilerek temellendirilmiştir. Söz konusu temellendirmeyi belli bir ontolojiye göre yapmışlardır" (Bıçak, 2013:29). Söz konusu ontolojiye göre, bir nesne ya da bir eylem, ancak bir arketipi taklit veya tekrar ettiği ölçüde gerçek olur (Eliade, 1994:47). Eliade devamında "Demek ki, gerçeklik yalnızca katılma ve tekerrür yoluyla kazanılmaktadır; örnek modele uymayan her şey anlamsız, yani gerçeklikten yoksundur" der. Deli Dumrul'un örneklem modelinde -arketipinde- tekrar eden ölüm nedeni olarak Azrail yoktur. O'nun ölümün nedeni olarak arketipinde birinci sırada Tanrı veya Aldacı ya da yukarıda sıraladığımız eski Türk düşüncesindeki ölümün nedenleri vardır. Mitik temelli kültürlerde köken en üst değere sahipken, ilerleme değerini esas alarak kendilerini tanımayan modern toplumlarda, en üst değer yeni olandır. Böylesine zıt değerlere sahip olan iki farklı toplumdaki birinin diğerini yargılayarak, idama mahkûm etmesi mantıklı bir düşünce midir? (Bıçak, 2013:33). Bu bağlamda Deli Dumrul'u ölüm nedeni olarak Azrail'i tanımayan diyerek mahkûm etmek ne kadar doğrudur?

Arkaik ve geleneksel toplum insanı bütün eylemlerinin örnek oluşturan modellerini mitlerde bulur. Demek ki, mitler yararlı bilginin tümünü oluşturur. Bireysel bir yaşam ortaya çıkıp gerçekleşir ve sürer; bu yaşam, daha önce gerçekleştirilmiş eylemler ve daha önce dile getirilmiş düşünceler yığımından esinlendiği ölçüde sorumlu ve anlamlı, tam olarak insana özgü bir yaşamdır, bir varoluştur. Geleneğin oluşturduğu bu "ortak bellek" in içeriğini bilmemek ya da unutmak "doğal" duruma doğru bir gerileme ya da bir "günah" veya bir felaket anlamına gelir (Eliade, 2001:161). Deli Dumrul'un kültürel belleğinde Azrail, ölüm nedeni olmadığı için ölüm nedenini Azrail olarak gösteren kimseler Deli Dumrul'un mantık dünyasına göre "günah" işlemektedirler. Aynı şekilde karşı taraf da Deli Dumrul'u Azrail'i ölümün nedeni olarak bilmemesini ayıplıyorlar. Bir başka bakış açısıyla anlatıcının/yazıya geçirenin zihin dünyasından Tanrı, Aldacı ya da diğer ölüm nedenleri kaybolmuş iken Deli Dumrul'un zihin dünyasında ise Tanrı, Aldacı ya da tekrar eden diğer ölüm nedenleri hala canlılığını korumaktadır. Biri Tanrı'yı ya da Aldacı'yı tanımazken öbürü de Allah'ı ve Azrail'i tanımamaktadır. Bu da Dumrul'u ilk defa karşılaştığı ve zihninde canlandıramadığı Azrail olgusu ile çatışmaya götürmektedir.

Mitik temelli toplumların akıl yürütmelerinin, büyük toplumların akıl yürütmelerinden farklı olmadığını söylemeye gerek yoktur. Akıl yürütmedeki farklılıklar, konunun evren tasavvuruyla ilişkiye sokulup sokulmamasından kaynaklanmaktadır. Evren tasavvurunda önemli bir yere sahip olan köken düşüncesi, her türden akıl yürütme için büyük önerme işlevi yapmaktadır. Hangi konuda bir çıkarım yapılması gerekiyorsa, o konunun kökeni, büyük önermeyi teşkil eder. Herhangi bir olayı anlamak, açıklamak ya da olayın önüne geçmek için, olayın kökeni neden olarak kabul edilir (Bıçak, 2013:23-24). Çünkü bir şeyin ilk gerçekleşmesi anlamlı ve geçerlidir (Eliade 2001:49). Bu nedenle köken, çıkarımlarda kaynak ya da neden olarak iş görür. Büyük önermemiz Tanrı insanı öldürür ise

tümdengelimine göre bu yiğidin de ölüm nedeni Tanrı olmalıdır. Çünkü Deli Dumrul'un zihin dünyasında bütün ölümlerin kökeni ilk nedendir. Yani Tanrı'dır Azrail değildir. Bunu şu şekilde formüle edebiliriz:

Tanrı→Eylemin kendisi→Hakan'ın emri → Aldacı → Büyü → Savaşta ölüm vd.= ÖLÜM

Allah→Azrail=ÖLÜM?

Dolayısıyla ölümün anlamlandırılmasında kavramsal anlamlandırmanın özel biçimi model kurmaktır. Başlangıçtaki ilk neden sonraki olayların da nedenidir. Eğer meydana gelen olay ilk nedene dayanmıyorsa evrensel düzen bozulmuş demektir. Deli Dumrul'un buradaki tutumu kendi kültürel belleği açısından tutarlıdır.

Hikayede Azrail'e inatla direnen ve ona meydan okuyan Deli Dumrul'un sözleri Tanrı'nın hoşuna gitmez. Bunun üzerine onun da canını alması için Tanrı Azrail'i görevlendirir. Deli Dumrul Azrail ile dövüşür ve yenilir. Ölümün Azrail'den değil Tanrı'dan geldiğini anlar. Kılıcını çekip şöyle der: "Canımı alacaksan sen al" sözlerinde bile hala Azrail'i red vardır. Roux'un yukarıda da belirttiğimiz gibi Türk kültüründe, can alıcı belirgin bir şekilde Tanrı'dır. Allah'ın canını almasını istemesi onun mitik temelli düşünce dünyasında tekrar eden eylemlerin bir nevi karşılığıdır. Bu konuda Eliade (1994:47) "Bir nesne ya da bir eylem, ancak bir arketipi taklit veya tekrar ettiği ölçüde gerçek olur. Demek ki gerçeklik yalnızca tekerrür veya katılma yoluyla kazanılmaktadır; örnek modeli olmayan her şey "anlamsız", yani, gerçeklikten yoksundur" diyerek olayların mitik düşüncede tekrarının önemine vurgu yapmaktadır. Deli Dumrul için buradaki ölüm biçimi "örnek modeli olmayan" bir ölümdür dolayısıyla anlamsız ve gerçeklikten yoksundur.

Cassirer (2016:21), "Mitolojinin maddi içeriği değil yoğunluğu problem teşkil eder. Zaten mitosun içeriği o yoğunluk içinde hissedilerek yaşanır ve içeriğe nesnel varolan ve gerçek olan herhangi bir şey gibi hakikaten inanılır. Mitik bilincin bu ilk olgusu karşısında, onun en dipteki köklerini -ister şiiresel ister felsefi olsun- hayalî bir kurgu olarak görme eğilimi anlamsızlaşır" demektedir. Dumrul'un ölüm olayını ve Azrail ile dövüşünü bir kurgu olarak değerlendirmek metni anlamsızlaştırır. Metinde katmanlaşmış bir mitolojik "yoğunluk" vardır. Bu yoğunluğun nedeni Dumrul'un hala mitik dönemin akıl yürütme ve olayları bu şekilde değerlendirme sürecinde olmasıdır. O, her haliyle yaşadığı zamanın dışında biridir.

Yaşantı öznel ve nesnel olan arasındaki ilgisizliktir (Cassirer, 2016:23). Deli Dumrul'un karşılaştığı ölüm nesnel bir durumdur. Deli Dumrul bu nesnele/değişmeze yabancı değildir. Ancak Dumrul'un nesnelde yaşadığı bu değişmez gerçeğin, öznelinde gerçekliği yoktur. Çünkü insan bilincindeki mitik tasarımların gelişimi ve hareketi iç hakikate sahip olmak zorundadır; dolayısıyla nesnel bir olgu, mutlak olanın kendisinde gerçekleşen bir gelişim, bilinçteki gelişim ve harekete tam denk gelir (Cassirer 2016:23). Bu gencin ölümünün Deli Dumrul'un bilincindeki gelişim ve harekete tam denk gelmeyişi açıktır. "Mitik süreç teogonik bir süreç ise ve bu süreç içinde bizatihi tanrı tedricen oluşuyor ve kendini gösteriyorsa" Deli Dumrul'un zihin dünyasında tedricen de olsa bir "Allah" ve dini bir figür olan "Azrail" fikri henüz oluşmamıştır. Deli Dumrul, Azrail'in ölümün nedeni olmasını kavrayamamıştır. Çünkü onun zihin dünyasında ölümün nedenleri arasında Azrail diye bir varlık yoktur. Ölümü anlamlandıramamasının nedeni budur. Onun zihin dünyası Azrail'e yabancıdır ve "öznel ile nesnel arasında" bir ilgisizlik bir boşluk oluşmuştur. Oluşan bu anlam boşluğu nedeniyle Deli Dumrul'un "Allah"a karşı geldiğini söyleyebiliriz. Ölüm vardır ancak ölümün hakikati yoktur Deli Dumrul'un zihin dünyasında. Deli Dumrul henüz değer yitimine uğramamış bir bireydir. Onun bilinç dünyası eskiye aittir. O eski değer ve bilinç dünyasında yaşamaktadır. O'nun zihinsel düşünme biçiminin bütünselliğini bozan ve kesintiye uğratan karşılaştığı yeni durumdur. Dumrul, yeni değere yabancı olduğu için -belki de- "Deli" epiteti ile adlandırılmış olabilir.

Mitolojik süreç, her olay ve olgu karşısında yeniden ama yeniden kurulan ve bu şekilde gerçekleşen bir hakikat sürecidir. Yeniden kurulan bu hakikat sürecinde hafızanın rolü de çok büyüktür. Hafızada çok uzun süre canlı kalan unsurlar olaylardan çok kategorileştirilen olaylar ve arketiplerdir (Eliade, 1994:54). Mitik düşünmede olayın ilk ortaya çıkmasındaki neden, sonraki benzer olayların da nedeni olmaktadır. Ölümün ilk nedeni bütün ölümlerin de nedenidir. Modern

düşüncede, olayın hemen öncesinde yer alan unsur neden olarak ortaya konurken, mitik düşüncede ilk neden esas alınır (Bıçak, 2013:25). Deli Dumrul, ölümün ilk nedenleri hafızasında olan ve şimdiki zamanda uzak geçmişte yaşayan bir bireydir.

Sonuç

“Gelimli gidimli dünya/ Son uçı ölümlü dünya” sözü, dinleyenlere en temel varoluş gerçekliğimizi çok yalın bir biçimde anlatır. Azrail vasıtasıyla ölümle karşılaşmış olsa da Deli Dumrul da ölümün genel bir kavram olmadığını bireysel olarak kendi varlığında tecrübe edilmesi gerektiğini anlamıştır. Ölümün devredilemez, aktarılamaz, başka bir şeyle yer değiştirilemez olduğu gerçeğini kendi varlık deneyimi ile bizzat yaşamış ve öğrenmiştir. Deli Dumrul'un yaşadığı hal, Dede Korkut'un satır aralarındaki 'Dede Korkut içindeki felsefe'ye örneklik teşkil edebilir. Bu durum Dede Korkut'un felsefesi ya da felsefenin Dede Korkutçası'dır.

Sonnotlar

¹ “ Kayan boşluk” etnolog Jan Vansina tarafından ortaya atılmış bir terimdir. Vansina'ya göre tarihi bilinç sadece iki düzeyde çalışır: köken ve yakın geçmiş. İkisi arasındaki sınır, kuşaklarla birlikte ilerlediği için bu iki düzey arasındaki boşluğa “the floating gap” adını verdim demektedir. (Akt. Assman, 2001:51-52).

Kaynaklar

- ABDULLA, K. (2012). *Mitten Yazıya veya Gizli Dede Korkut.* (Akt. ALİ Duymaz), İstanbul: Ötüken Yayınları.
- ALTUĞ, T. (2008). *Dile Gelen Felsefe.* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- ASSMAN, J. (2001). *Kültürel Bellek.* (Çev.: Alaeddin Şenel), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- BAUMAN, Z. (2018). *Ölümlülük, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri.* (Çev.: Nurgül Demirdöven), İstanbul:Ayrıntı Yayınları.
- BIÇAK A. (2013). *Felsefe Öncesi Düşünüş.* İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi e-kitap.
- BORATAV, P.N. (1982). *Folklor ve Edebiyat C. 2,* İstanbul: Adam Yayınları.
- CASSİRER, E. (1980). *İnsan Üstüne Bir Deneme.* (Çev.: Necla Arat), İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları.
- CASSİRER, E. (2016). *Sembolik Formlar Felsefesi-II Mitik Düşünme.* (Çev.: Milay Köktürk), Ankara: Hece Yayınları.
- CEVİZCİ, A. (2013). *Paradigma Felsefe Sözlüğü.* İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- CEVİZCİ, A. (2011). *Felsefe Tarihi.* İstanbul: Say Yayınları.
- CONNERTON, P. (1999). *Toplumlar Nasıl Anımsar?.* (Çev.: Alaeddin Şenel), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- DURALI, Ş. T. (2007). *Gilgamiş Destanı.* İstanbul: Dergâh Yayınları.
- ELİADE, M. (1994). *Ebedi Dönüş Mitosu.* (Çev.: Ümit Altuğ), İstanbul: İmge Kitabevi.
- ELİADE, M. (2001). *Mitlerin Özellikleri.* (Çev.: Sema Rifat), İstanbul: Om Kuram Yayınları.
- FRAZER, G. (2014). *İnsan, Tanrı ve Ölümsüzlük.* (Çev.: Onur Aydın), İstanbul: Altın Bilek Yayınları.
- GENÇ, İ. vd. (2014). *Dede Korkut Kitabı Han'ım Hey.* Ankara: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Yayını.
- HACIYEV, T. (1999). *Dede Qorqud: Dilimiz, Düşüncemiz.* Bakü: Yeni Neşrler Evi, Elm Neşriyatı.
- HARVA, U. (2015). *Altay Panteonu.* (Çev.: Ömer Suveren), İstanbul: Doğukütüphanesi Yayınları.

- LEVI-STRAUSS, C. (1983). *Din ve Büyü*. (Der. ve Çev.: Ahmet Güngören), İstanbul: Yol Yayınları.
- RADLOFF, W. (2008). *Türklük ve Şamanlık*. (Çev.: A. Temir, T. Andaç, N. Uğurlu), İstanbul: Örgün Yayınevi.
- ROUX, J.P. (1999). *Altay Türklerinde Ölüm*. (Çev.: Aykut Kazancıgil), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- ROUX, J.P. (2002). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*. (Çev.: Aykut Kazancıgil), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- SAĞIR, A. (2017). *Ölüm Sosyolojisi*. Ankara: Phoenix Yayınları.
- SAYDAM, B. (2011). *Deli Dumrul'un Bilinci*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Topaloğlu, B. (1992). "Basar Maddesi". *İslam Ansiklopedisi*. C. 5, 102-103, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayını.
- TOPALOĞLU, B. (2009). "Semi Maddesi". *İslam Ansiklopedisi*. C. 36, 492, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayını.